

מבט על, גיליון 905, 13 במארס 2017

מאיגרא רמא לבירא עמיקתא?
משמעויות היחלשותה של 'המדינה האסלאמית'

כרמית ולנסי

רבות נכתב על אודות מקורות העוצמה של 'המדינה האסלאמית' מאז פרצה לתודעה הציבורית והתקשורתית, עם הכרזתה על הקמת ח'ליפות אסלאמית (יוני 2014). התמיכה לה זכתה מצד יחידים וקבוצות ברחבי המזרח התיכון ומחוצה לו, היקפה של הטריטוריה שהשתלטה עליה בשטחן של עיראק וסוריה וכן יכולותיה הכלכליות המרשימות, שאף העניקו לה את הכינוי "ארגון הטרור העשיר בעולם", העצימו את 'המדינה' ובעיקר את הקשב התקשורתי והציבורי לו זכתה. ואולם, מאז שנת 2016 מקורות העוצמה של 'המדינה האסלאמית' החלו להתערער בעקבות התקפות מתמשכות נגד מאחזיה מצד הקואליציה הבינלאומית בהובלת ארצות הברית, כוחות רוסים וכן מצד גורמים מקומיים נוספים. במסגרת האחרונה בהן (מארס 2017) אף החל המבצע לכיבוש מחדש של העיר העתיקה תדמור שבסוריה. פרט לפגיעה ניכרת בכוחותיה, מתקפות אלה הובילו לכרסום בשטחי הח'ליפות וכתוצאה מכך במצבה הפיננסי של 'המדינה'.

בפתחה של שנת 2017 פורסמו פרסומים רבים העוסקים בהיחלשות ההדרגתית של 'המדינה האסלאמית', ובעיקר באובדן השטחים בהם שלטה בשיא פריחתה. מחקרים אלו מזהים זיקה ישירה בין אובדן השטחים של 'המדינה האסלאמית' בסוריה ובעיראק לבין הפגיעה בזרם ההכנסות שלה, ומעריכים כי אלו עשויים להעיד על סופה. על פי דוחות של הקואליציה הבינלאומית, במהלך שנת 2016 איבדה 'המדינה' כ-62 אחוזים מהשטחים בהם שלטה בעיראק, ביניהם אל-רמאדי, אל-פלוג'יה ומזרח מוסול. בסוריה איבדה כ-30 אחוזים משטחיה, כולל אזורים בצפון-מערב מחוז א-רקה, מנבגי, אל-באב ותדמור. המשמעות הכלכלית של התפתחות זו היא שליטה באוכלוסייה קטנה יותר וגישה למשאבים דלים יותר – בעיקר שדות הנפט שהניבו הכנסות משמעותיות בשלבים מוקדמים יותר לקיומו של הארגון. מכך נגזרת יכולת מוגבלת ביחס לעבר להניב הכנסות הנדרשות למימון המאבק הצבאי ולמימוש חזון הח'ליפות. במקביל, עוסקים המחקרים גם בירידה במורל ובמוטיבציה של לוחמי 'המדינה האסלאמית', ובכלל בירידה בשיעור המתגייסים לשורות הארגון, כחלק ממגמת "היחלשות המותג".

אחד המחקרים הבולטים והאחרונים העוסקים בדעיכה הכלכלית ובהיחלשות הארגון, פורסם בפברואר 2017 מטעם The International Center for the Study of Radicalization (ICSR). מסקנת המחקר היא כי למרות הקושי לקבוע במדויק את היקף הכנסותיה של 'המדינה האסלאמית', ניתן להעריך כי הכנסותיה צנחו בכ-50 אחוזים במהלך השנתיים האחרונות: מ-1.9 ביליון דולר בשנת 2014 לכ-870 מיליון דולר לכל היותר ב-2016. מחקר זה, כמו אחרים נוספים, מסוכם בהערכה כי הדעיכה הכלכלית של 'המדינה האסלאמית' צפויה להימשך וכי לכיבוש מלא של מוסול, הליבה המסחרית של הארגון, יהיו השלכות הרסניות על כלכלתה. זאת, בין היתר משום שבשלב זה אין עדויות לזרם הכנסות חלופי, שיפצה על ההפסדים מהשנים האחרונות, ובהינתן המשך המגמה הנוכחית, "המודל העסקי" של המדינה 'האסלאמית' עתיד להיכשל בקרוב.

עם זאת, נדרש לבחון בזהירות את מה שניתן לפרש כעדויות לדעיכת 'המדינה האסלאמית', עקב הדינמיות של אירועים הקשורים בה ובמאבק נגדה והקושי הנובע מכך לבנות תרחישים על בסיס חד-

כיווני מתמשך. יתרה מכך, גם אם הידרדרות במצבה של 'המדינה האסלאמית' אכן תתברר כמגמה מתמשכת, היא לא תעיד בהכרח על היעלמות התופעה, אלא על שינוי פוטנציאלי בתצורתה – מארגון סמי-מדינתי לארגון טרור "קלאסי", הממוקד בעשייה אלימה, אשר מהווה אבן שואבת ומקור השראה ליחידים ולארגונים לבצע פיגועים בשם הרעיון המנחה אותו.

גם עורכי המחקר שפורט לעיל מכירים בכך ש'המדינה האסלאמית', גם בגלגולה הקודם כ'אל-קאעדה עיראקי', הוכיחה יכולת שיקום והתאוששות מהפסדים כלכליים. בנוסף, הפגיעה בהכנסות נעדרת השפעה מידית עליה בכל הנוגע ליכולותיה להוציא לפועל פיגועי טרור מחוץ לשטחים הנמצאים תחת שליטתה וכי נדרשים מאמצים רחבים יותר מאלה, שננקטו עד כה, במטרה למוטטה כליל. ממחקר זה, וכן ממחקרים נוספים שפורסמו באחרונה, עולות מספר מסקנות הנוגעות הן לחקר 'המדינה האסלאמית' והן אשר לעתידה בנוף האזורי.

אשר לחקר התופעה, ראוי לתת את הדעת לנטייה ל"הערכת יתר" של האחר. נראה כי הערכות מוקדמות אשר למצבה הפיננסי של 'המדינה האסלאמית' (בעיקר מטעם הקואליציה הבינלאומית הלוחמת נגדה) לקו בהגזמה. מחקרים אחרים מראים כי ההערכות בדבר גודל האוכלוסייה, שלפיהן חיים עשרה מיליון תושבים תחת שליטת 'המדינה', היו מופרזות אף הן, כאשר בפועל מונה האוכלוסייה כ-6 מיליון תושבים. לעיתים, חוקרים ומדינאים נוטים להעצים תופעות וארגונים חדשים המציבים אתגר שונה, דוגמת 'המדינה האסלאמית', תוך הדגשת נקודות החוזק שלהם – לא הכלכליות בלבד אלא גם אלו הנוגעות ליכולותיהם הצבאיות ולרמת התמיכה הציבורית בהם (שאף היא, במקרה 'המדינה האסלאמית' התבררה כנמוכה יותר מכפי שהוערך תחילה). לעומת זאת, נקודות התורפה של ארגונים כגון 'המדינה האסלאמית' זוכים לדיון מצומצם יותר.

נטייה נוספת היא להיצמד לאורך זמן להערכות אשר למצבה של 'המדינה האסלאמית', בלי בחינה מתמדת את התאמתן לשינויים המהירים הנרשמים במזרח התיכון בשנים האחרונות, ובכללם שינויים במאזני הכוחות בין גורמים – מדינתיים ולא-מדינתיים – המעורבים בקונפליקטים באזור. כך, הגם ש'המדינה האסלאמית' נהנתה מהישגים צבאיים וכן מזרם הכנסות גבוה בתקופת פריחתה בהשוואה לארגוני טרור אחרים, אין מדובר במגמה לינארית, החפה מתנודתיות ומרגישות לאתגרים שעיימם היא מתמודדת. בין אלה יש למנות את ההוצאות הכרוכות בתהליך "בניית המדינה", וזאת לצד המשאבים הנדרשים להתמודדות עם התקפות הקואליציה על שטחיה ומקורות ההכנסה שלה וכן האילוצים הכרוכים במימון מאבקה הצבאי. מסקנה זו תקפה גם לצדו השני של מטבע, קרי לנטייה לדון בהיחלשות גורפת וחד-משמעית של הארגון, הגם שלעיתים ההתפתחויות בשטח מעידות אחרת.

אשר לעתידה של 'המדינה האסלאמית', האתגרים עמם היא התמודדה במהלך שנת 2016, ובעיקר ההידרדרות במצבה הכלכלי, אינם מעידים בהכרח על דעיכה ברעיון שבבסיסה. בהקשר זה ראוי לציין כי מחקרים שבחנו את הקשר בין רמת המשאבים של ארגונים לא-מדינתיים לבין קידום הרעיון והאידיאולוגיה המנחים אותם, זיהו נטייה של ארגונים עתירי משאבים לבסס את התמיכה בהם על הטבות חומריות, בעוד שארגונים דלי משאבים משקיעים יחסית יותר בממד הרעיוני-אידיאולוגי כמקור תמיכה. כך, הארגונים דלי המשאבים יחסית מצליחים לגייס קהילת תומכים נאמנה ומחויבת יותר, בהשוואה לבסיס התמיכה של ארגונים עתירי משאבים. אלה נתפסים אופורטוניסטיים יותר. 'המדינה האסלאמית' אמנם "שיחקה בשני המגרשים": לצד הטבות חומריות (שירותים בסיסיים, מוצרי יסוד ומענקים כספיים) לאוכלוסייה האזרחית ולמערך לוחמה, היא דאגה לגייס תמיכה גם על בסיס סדר יום רעיוני ודתי. אולם, ייתכן שכרסום מתמשך בנכסיה הכלכליים יוביל אותה לחזק את הממד הרעיוני-אידיאולוגי ולהשקיע במערך התעמולה יותר מאשר בעבר במאמצים אחרים, בעיקר המשילתיים-אזרחיים.

מאיגרא רמא לבירא עמיקתא? משמעויות היחלשותה של 'המדינה האסלאמית'
מאת: **כרמית ולנסי**
מבט על, גיליון 905, 13 במארס 2017
המכון למחקרי ביטחון לאומי

המשך מגמת ההיחלשות של 'המדינה האסלאמית' עלול להוות זרז לשינוי תצורתה – מארגון השואף לבסס נוכחות טריטוריאלית ומשילות לישות א-טריטוריאלית, המהווה בעיקר "מותג" ומקור השראה לפיגועים עבור קבוצות ובודדים בזירה המזרח-תיכונית ומחוצה לה, באופן שיזכיר במידה מסוימת את תנועת אל-קאעדה. אם עד כה מאפייניה של 'המדינה האסלאמית' השתייכו לאלה המציינים ארגונים המכונים "היברידיים", כלומר שחקנים לא-מדינתיים המשלבים עשייה חברתית, פוליטית ומשילותית לצד פעילות צבאית-אלימה, הרי ייתכן שאז תחול נסיגה בהתפתחותה, לעבר ארגון שפעילותו ממוקדת בעיקר באלימות.

מעשית, הגורמים הנלחמים ב'מדינה האסלאמית' ניצלו את "הנראות" שלה על מנת לתקוף מטרות ונכסים אסטרטגיים גלויים, וכן את מאפייניה כארגון ממוסד למחצה, בעל חבות מסוימת כלפי אוכלוסייה. לפיכך, שינוי במבנה ה'מדינה האסלאמית' ובערוצי הפעילות שלה לעבר מאפיינים של ארגון טרור צפוי להציב בפניהם אתגר חריף יותר, או לכל הפחות שונה מזה שעמו התמודדו עד כה, שכן יידרשו להיאבק בישות א-מורפית, נעדרת יעדים ברורים לתקיפה, "עניה" יותר אך מרוסנת פחות. זאת ועוד, אתגר זה ייעשה מורכב ביותר גם משום שאף כי 'המדינה האסלאמית' תחדל להתקיים במתכונתה המוכרת עד כה, כל עוד לא תתפתח אידיאולוגיה אטרקטיבית חלופית, הרעיון הרדיקלי שבבסיס פעילותם של אנשיה ימשיך ללבות אלימות ולכן גם תגובות נגד.